

Conceptual model of Controlling Monopolization in Managers of the Islamic System by Using Thematic Analysis Method

Seyyed Hossein Olyanasab¹ | Mohammad Mahdavi² | Seyed Jalal Mousavi Sharabiani³

1. Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Islamic Sciences, University of Tabriz, Tabriz.
Email: olyanasab@tabrizu.ac.ir
2. Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Islamic Sciences, University of Tabriz, Tabriz.
Email: mo.mahdavi@tabrizu.ac.ir
3. Department of Political Science, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran
Email: sjsharabiani@gmail.com

Volume info

Vol. 4
Series: 16
Winter 2025

Article Type

Research Paper

Article History

Received:
2025-02-06

Revised:
2025-10-01

Accepted:
2025-10-25

Published:
2025-11-16

ISSN – E-ISSN

ISSN: 8901-1857
E-ISSN: 2821-1685

Abstract

The idea of a resistance economy stems from the continuous economic pressures exerted by the dominant system against the Islamic Republic of Iran. But the basis of that is Islam's concern for economic and livelihood issues, which must be extracted through contemplation of religious texts. The Leader of the Islamic Revolution's order that academics should explain the dimensions and boundaries of the resistance economy in academic language is based on this assumption. The present study in order to answer the question of what are the dimensions and components of the resistance economy in the Quran, attempts to examine the relevant verses and present a Conceptual model of resistance economics in the Quran by using the method of Thematic analysis. After analyzing the data obtained from the verses and interpretive sources, the findings of this research were categorized into 114 key propositions, 232 basic themes, 29 organizing themes, and 6 overarching themes, and the desired model was designed based on them. The proposed model consists of 6 main components: the relationship between security and economy, spiritual valuation of the economy, public participation, economic management, increased production, and the cultural attachment of the resistance economy. Considering the breadth and diversity of its dimensions, it concludes that the resistance economy is not a passive measure against pressures and limited to crisis conditions, but rather, it is the same Islamic economy that always has resistance and attention to requirements in its essence. In this way, just as defense readiness is not limited to wartime conditions but is permanent and one of the necessary commands of Islam, the resistance economy is also an important part of that defense readiness.

Keywords: Islamic system; agents; Conceptual model; monopolism

Cite this Paper: Olyanasab H & Mahdavi M, Mousavi Sharabiani J. (2025). Conceptual model of Controlling Monopolization in Managers of the Islamic System by Using Thematic Analysis Method. *Civilizational interdisciplinary studies of Islamic Revolution*. 4(16), 11-60

Publisher: Imam Hossein University.

©
The Author(s).

طراحی مدل مفهومی کنترل انحصارطلبی در کارگزاران نظام اسلامی

سیدحسین علیاناسب^۱ | محمد مهدوی^۲ | سیدجلال موسوی شریبانی^۳

۱. گروه معارف اسلام، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. Email: olyanasab@tabrizu.ac.ir

۲. گروه معارف اسلام، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. Email: mo.mahdavi@tabrizu.ac.ir

۳. گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. Email: sjsharabiani@gmail.com

چکیده

انحصارطلبی کارگزاران، آسیب جدی نظام‌های سیاسی و سازمان‌های اداری محسوب می‌شود و پیامدهای ناگوار این آسیب در نظام اسلامی که آرمانش بسط عدالت است به مراتب بیشتر از دیگر نظام‌هاست. پژوهش حاضر در صدد پاسخ به سؤال از تدابیر اندیشه اسلامی برای کنترل انحصارطلبی کارگزاران است؟ پژوهشگر با این پیش‌فرض که سیره سیاسی و رفتار مدیریتی زمامداران نظام‌های اسلامی انحصارطلبی را ناهنجاری تلقی می‌کند و دارای راهکارهای ارزشمندی برای کنترل آن است؛ تلاش می‌کند با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون، منابع مرتبط را کاوش کرده و مدل مفهومی جامعی درباره انحصارطلبی کارگزاران و راهکارهای مقابله با آن ارائه دهد. پس از تحلیل داده‌های حاصل از منابع مورد نظر، ۱۴۳ مضمون پایه، ۲۴ مضمون سازمان‌دهنده و ۶ مضمون فراگیر به دست آمد و بر اساس آن‌ها مدل مورد نظر طراحی شد. این مدل ضمن ارج نهادن به روابط عاطفی و فردی بر تضاد انحصارطلبی با مبانی اعتقادی تصریح کرده و بر لزوم مدیریت عواطف کارگزاران در محیط اداری تأکید می‌کند و با این استدلال که انحصارگرایی، نظام سیاسی را به انحطاط می‌کشاند به مؤلفه‌هایی که پیوند سرنوشت نظام اسلامی با موقعیت نزدیکان کارگزاران را تداعی می‌کنند اشاره کرده و انتظار رفتارهای اینارگرانه از کارگزاران و نزدیکان آن‌ها برای نظام اسلامی را تقویت می‌کند، همچنین با توجه به حساسیت‌های اجتماعی که به کارگزاران و نزدیکانشان وجود دارد و ممکن است قربانی توطئه‌ها نیز شوند پیشنهاد می‌دهد قوانین مخصوص حمایت از کارگزار و نزدیکانش در صورت بیگناهی و قوانین بازدارنده و حاوی مجازات‌های سنگین‌تر مخصوص مقابله با تخلف نزدیکان کارگزاران تدوین و اجرایی شوند.

کلیدواژه‌ها: نظام اسلامی؛ کارگزاران؛ مدل مفهومی؛ انحصارطلبی

سال و شماره

سال ۴، پیاپی: ۱۶

زمستان ۱۴۰۴

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

سابقه مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۸/۲۵

شاپا چاپی و الکترونیکی

شاپا چاپی: ۸۹۰۱-۳۹۸

الکترونیکی: ۱۶۸۵-۲۸۲۱

استناد: علیاناسب، سیدحسین؛ مهدوی، محمد؛ موسوی شریبانی، سیدجلال. (۱۴۰۴). طراحی مدل مفهومی کنترل انحصارطلبی در

کارگزاران نظام اسلامی؛ مطالعات میان‌رشته‌ای تمدنی انقلاب اسلامی؛ ۴ (۱۶): ۶۰-۳۳.

©
نویسندگان.

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

OPEN ACCESS

مقدمه

اندیشه اسلامی از بدو شکل‌گیری، با ردّ عصبیت جاهلی به مبارزه مستقیم با روابط ناسالم در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی پرداخت و اقامه قسط و توسعه عدالت اجتماعی را هدف نهایی خود در عرصه مدیریت کلان عنوان کرد؛^۱ اما یکی از آسیب‌های مهم که پیوسته همه حکومت‌ها از جمله نظام اسلامی را به چالش می‌طلبد انحصارطلبی کارگزاران آن است که یکی از مصادیق اصلی فساد اداری محسوب می‌شود. کارونن^۲ و لیدیوا^۳ هم که در تعریف فساد اداری آن را عمل یا تصمیم سازمانی می‌دانند که موجب می‌شود خارج از ضوابط قانونی، تعداد افراد متأثر از نتایج منفی آن تصمیم، از تعداد افرادی که از ثمرات مثبت آن برخوردار می‌شوند بیشتر باشد به طور مستقیم به سوءاستفاده از قدرت عمومی برای منافع شخصی تصریح کرده و به افراد محدود و اقلیتی متشکل از کارگزاران نظام سیاسی و اطرافیان آن‌ها اشاره کرده‌اند که در نظام تصمیم‌گیری مداخله نموده و تصمیمات دولتی کلان را به سمت منافع اقلیت صاحب نفوذ منحرف می‌کنند و شکلی از فساد را رقم می‌زنند که به صورت بهره‌مندی صاحبان مناصب و نزدیکان آن‌ها جلوه می‌کند (Karhunen & Ledyeva, 2012: 208). بر همین اساس امروزه نیازمند شناخت دقیق پدیده انحصارطلبی و ابعاد و حدود آن هستیم تا با دستیابی به درک جامع و متقابلی درباره انحصارطلبی، از تضييع حقوق نظام اسلامی، عموم مردم، خود کارگزار و نزدیکان وی جلوگیری شود.

پژوهش حاضر با این پیش‌فرض که آموزه‌های اسلامی مملو از مضامین والایی است که به‌طور مشخص به سلامت اداری پرداخته و امروزه گنجینه ارزشمندی از مؤلفه‌های سلامت اداری و راهکارهای مقابله با فساد سازمانی را در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهند درصدد پاسخ بدین سؤال است که انحصارطلبی در اندیشه دینی چگونه معرفی و ارزش‌گذاری شده است و منابع دینی چه راهکاری برای مقابله با آن پیشنهاد کرده‌اند؟ بر همین اساس در پژوهش حاضر مطالب مرتبط با کنترل انحصارطلبی کارگزاران نظام اسلامی که در منابع دینی و انقلابی؛ با محوریت سیره پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) و سیره امامین انقلاب که از فرصت رهبری نظام سیاسی برخوردار

۱. حدید، ۲۵.

2. Karhunen. P

3. Ledyeva. S

بوده‌اند گردآوری شده و تلاش می‌شود با استفاده از داده‌های حاصل در چارچوب روش تحلیل مضمون، مدل مفهومی جامع و کاربردی دربارهٔ انحصارطلبی کارگزاران و راهکارهای مقابله با آن طراحی و پیشنهاد گردد.

پیشینه تحقیق

انحصارطلبی اگرچه امروز مورد ابتلای جامعه و نظام اسلامی است و عدم اهتمام به آن چالش‌های اجتماعی و سیاسی گسترده‌ای ایجاد می‌کند، اما کمبود منابع مرتبط نشان می‌دهد که این عبارت گویا اختصاص به اقتصاد و بازاریابی دارد و در عرصه سیاست، سازمان و مدیریت آن‌چنان‌که شایسته است مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است. اندک مطالعات موجود نیز معمولاً یکی از مصادیق انحصارطلبی را به‌عنوان یکی از متغیرها در نظر گرفته و همبستگی آن با متغیری دیگر را بررسی کرده‌اند؛ احمدی و همکاران (۱۳۹۱) «تأثیر رابطه‌بازی بر نگرش و رفتار کارکنان سازمان» را به شیوه میدانی بررسی کرده و از آثار مخرب آن بر سازمان و منابع انسانی خبر داده است، مصباحی (۱۳۹۷) در مقاله «تبیین نقش بدبینی سازمانی در تأثیرگذاری بر انزوای خودخواسته کاری کارکنان» با رویکرد میدانی، انتصاب خویشاوندان را یکی از عوامل بدبینی در سازمان و موجب نارضایتی و انزوای کارکنان دانسته است. پژوهش دیگر «شناسایی الگوهای ذهنی مدیران پیرامون منسبانی قومی در انتصابات سازمانی» توسط ویسه و همکاران (۱۳۹۹) است که ریشه انتصابات قومیتی در ادارات ایلام را بررسی کرده و علت آن را غلبه الگوی ذهنی انحصارطلبی بر مدیران دانسته است. در میان مطالعات بنیادی می‌توان به پژوهش ارسطا و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله «بررسی استثنای حکمرانی از منظر آموزه‌های اسلامی و نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران» اشاره کرد که به ظرفیت‌های منابع دینی و اصول متعدد قانون اساسی در مقابله با انحصارطلبی پرداخته و علت شیوع آن را ضعف‌های تقنینی و اجرایی و همچنین کاستی‌های فرهنگی و اجتماعی دانسته و در نهایت قانون‌گذاری هدفمند و مؤثر و زمینه‌سازی علمی و رسانه‌ای و آگاهی بخشی عمومی را پیشنهاد داده است. علیان‌سب و همکاران (۱۴۰۲) نیز در مقاله‌ای با عنوان «مواجهه با خویشاوندگماری در حکمرانی اسلامی با تأکید بر سیره نبوی و علوی» صرفاً انتصاب خویشاوندان کارگزاران در مناصب حکومتی را مورد توجه قرار داده‌اند و در مقاله‌ای

دیگر (۱۴۰۳) با عنوان «طراحی الگوی تعاملی مدیریت نزدیکان کارگزاران در حکمرانی اسلامی با بهره‌گیری از روش داده‌بنیاد» کوشیده‌اند کنترل نزدیکان توسط کارگزاران را تئوریزه کنند. مرور مطالعات مرتبط حاکی از این است که علیرغم اهمیت موضوع، مطالعه بنیادی یا کاربردی قابل توجهی که در حوزه اندیشه دینی صورت گرفته و با نگاهی جامع، انحصارطلبی را معرفی و برای کنترل آن در نظام اسلامی مدل کاربردی پیشنهاد دهد انجام نشده است. این پژوهش می‌کوشد با محوریت بیانات و سیره پیشوایان معصوم و امامین انقلاب در تعیین حدود و امتیازات برای خود و نزدیکانشان، مواجهه قانونی یا تربیتی آن‌ها با مطالبات یا خطاهای نزدیکان در دوران زمامداری‌شان را بررسی کرده و این سیره ارزشمند را در قالب مدلی مفهومی برای کنترل انحصارطلبی ارائه دهد.

تعریف مفاهیم

مفهوم انحصارطلبی که بر تلاش برای تمرکز امکانات عمومی در شخص یا گروهی خاص دلالت می‌کند در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کاربرد دارد. معنای لغوی آن محدود و مخصوص بودن کاری یا امری به فرد یا مؤسسه‌ای (Dekhoda, 1994) یا محدود کردن ساخت، توزیع یا فروش چیزی به دولت، مؤسسه یا شرکتی خاص است (Moein, 1988, 1: 370). در فرهنگ علوم اجتماعی نیز به هر نوع سرپیچی از حدود اخلاقی و قانونی که حریم آزادی دیگران را مختل ساخته و امتیازات بیش از حد ضرورت یا شایستگی را به فرد یا گروهی خاص می‌دهد انحصارطلبی اطلاق می‌شود (Sarukhani, 1996, 1: 560) و به کسی که می‌خواهد امتیاز و امکانات موجود را به تنهایی در اختیار داشته باشد انحصارطلب می‌گویند (Anvari, 2003, 1: 599). این پدیده در ادبیات دینی با اصطلاح «استثار» معرفی می‌شود. استثار، برگرفته از «أثر» است و بر مقلّم داشتن خود یا وابستگان و هواداران بر دیگران در تأمین نیازها و خواست‌ها دلالت می‌کند (Ibn Manzur, 1404: 4/8)؛ رهبر معظم انقلاب نیز در تعریف انحصارطلبی و ترجیح خود بر دیگران واژه «استثار» را به کار برده و آن را نقطه مقابل ایثار دانسته است (Khamenei, 2012). ایشان در بیانی دیگر ذیل آیه شریفه «إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ»^۱ حمیت را نیز جانب‌داری و دفاع بی‌منطق؛ از

یک فرد، فکر، راه، گروه یا خط سیاسی تعریف کرده و آن را جزو صفات کفار برشمرده که معتقد بودند کسی بدین دلیل که خویشاوند ماست، در قبیله ماست، جزو رفقای ماست، همکار اداری ماست، زیرمجموعه ماست یا جزو مجموعه خط فکری ماست، هر غلطی کرد، ما بایستی سینه سپر کنیم و بیاییم از او دفاع کنیم و لو هیچ منطقی پشت سر این دفاع نباشد (Khamenei, 2004).

پژوهش حاضر که درصدد طراحی مدلی برای مهار انحصارطلبی کارگزاران نظام اسلامی است رفتار کارگزار و ارتباط وی با اطرافیان را مورد توجه قرار می‌دهد. این ارتباط همه وجوه خویشاوندی و رفاقت افرادی را که مورد توجه خاص کارگزار هستند و ممکن است ضوابط سازمانی اعم از انتصابات، اعطای امتیازات و اجرای قوانین و مقررات را تحت تأثیر قرار دهند در بر می‌گیرد.

کارگزار نیز در لغت فارسی و عربی به معنای عامل است (Azarnoosh, 1994; Dehkhoda, 2002: 462) و در اصطلاح به کسی گفته می‌شود که ریاست یا سرپرستی جایی را بر عهده دارد و برای اقداماتش بازخواست یا سؤال می‌شود. مراد از آن در این پژوهش کسی است که نظام اسلامی در یکی از امور اجتماعی، سیاسی، اقتصادی یا نظامی مسئولیتی را بر عهده او گذاشته است.

مبانی نظری پژوهش

۱-۱. تقابل مدیریت اسلامی با انحصارطلبی

مهم‌ترین هدف نظام اسلامی استقرار عدالت اجتماعی است. بر همین اساس پیشوایان اسلام پیوسته خود و خانواده‌شان را از هرگونه امتیازطلبی بر حذر داشته و نسبت به آن هشدار می‌دادند؛ همان‌گونه که وقتی کفش پیامبر^(ص) در حال طواف پاره شد و مردی از مسلمانان کفش خود را به پیامبر پیشکش کرد، حضرت از قبول آن امتناع کرد و فرمود من امتیازطلبی را نمی‌پذیرم (Mohammadi Rayshahri, 2011, 1: 168). حضرت علی^(ع) نیز همواره از کارگزارانش می‌خواست ریشه امتیازخواهی اطرافیان خود را بخشکانند و به‌گونه‌ای رفتار کنند که نزدیکانشان از امتیاز ارتباط با آن‌ها، برای بهره‌مندی بیشتر از منابع عمومی استفاده نکنند و بار خویش را به دوش دیگران نیندازند (Sadr, 2006: 122). مسلمانان هم با این سیره مأنوس شده و به‌گونه‌ای تربیت شده بودند که وقتی در میدان‌های جهاد با نزدیکان خود همچون پدران، فرزندان، برادران و

عموماً ایشان در لشکر دشمن مواجه می‌شدند نه تنها دچار تردید نمی‌شدند بلکه بر ایمانشان افزوده می‌شد (Nahj al-Balagha, 56)؛ بنابراین کارگزار نظام اسلامی در هر سطحی از مناصب نظام اسلامی که باشد وظیفه دارد رفتار خود و نزدیکانش را به درستی مهار کند؛ برخی از راهکارهای تحقق این مطالبه در ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرند؛

۱-۱-۱. اجتناب از واگذاری مناصب نظام اسلامی به افراد غیرمتعهد

مقابله با انحصارطلبی یکی از امور بسیار سخت است که نیاز به مراتب بالای تقوا و پرهیزکاری دارد تا فرد بتواند به منظور ادای تکلیف، از منافع خود و بستگانش چشم‌پوشی کرده و فرمان الهی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ ...»^۱ را نصب‌العین خود قرار دهد. اندیشه دینی برخلاف ادعای رایج که انحصارطلبی را پیامد طبیعی داشتن قدرت و اختیارات سازمانی تلقی می‌کند، قدرت را امری پسندیده و جزو صفات کمال خداوند می‌داند و معتقد است فساد اداری و انحصارطلبی که امروزه گریبان‌گیر ادارات و سازمان‌ها شده است نتیجه سیاست انحرافی است که به دنبال استعباد مردم و سوءاستفاده از آنها برای منافع شخصی است (Tusi, 1413: 30). بر این اساس آنچه فساد و انحصارطلبی می‌آورد نه خود قدرت، بلکه استبداد صاحبان قدرت است و برای مقابله با آن بایستی از قدرت یافتن افراد غیرمهدب جلوگیری شود، چرا که افراد صاحب قدرت که انسانیت ندارند، عقل ندارند یا مغرور هستند و از امور اخلاقی فاصله دارند در هر رتبه‌ای از قدرت که قرار بگیرند آن را به سمت فساد سوق می‌دهند، ولی اگر قدرت به انسان‌های کامل و خودساخته واگذار شود به سلامت و کمال منتهی می‌شود (Khomeini, 2002, 18: 207). امام خمینی به منظور جلوگیری از سوءاستفاده از قدرت و با اتکا بر همین مبنا در تبیین اندیشه ولایت‌فقیه، ضمن تأکید بر توسعه قدرت و اطلاق اختیارات ولی‌فقیه، بر تحقق عنوان «عالم عادل» تأکید و تصریح می‌کرد که عهده‌دار شدن حکومت به خودی‌خود مطلوبیتی ندارد و تنها وسیله‌ای برای انجام وظیفه، اجرای احکام الهی و برقراری نظام عادلانه است و اگر فقیهی خلاف موازین اسلام کاری انجام دهد یا مرتکب فسقی شود از حکومت معزول می‌شود (Khomeini, 2001: 51 & 73). این معیار که بر درست‌کاری

کارگزار مبتنی است اختصاص به ولی فقیه ندارد و تمام مراتب قدرت در نظام اسلامی را شامل می‌شود.

۱-۲. اجتناب از گماشتن خویشاوندان کارگزاران در مناصب اقتصادی و سیاسی

اعطای مناصب در نظام اسلامی از معیارهای متعالی تبعیت می‌کند که بر همه روابط و نسبت‌ها ترجیح داده می‌شوند؛ خطاب خداوند به حضرت ابراهیم که ذریه تو به مقام امامت نمی‌رسند نشان می‌دهد که برای خداوند مهم نیست امام از نسل ابراهیم باشد یا فرد دیگری، بلکه خداوند می‌خواهد کسی به آن مقام برسد که ظالم و ستمگر نباشد (Haqpanah, 1999: 79). انتصاب نزدیکان به خصوص خویشاوندان در مناصب اقتصادی و سیاسی به دلیل ایجاد بدبینی عمومی به حکومت اسلامی، تضييع سرمایه‌های اجتماعی و عاطفی حاکمیت و افزایش زمینه‌های نارضایتی امر پسندیده‌ای نیست، سیره پیامبر (ص) و امام علی (ع) نیز چنین بوده که از سپردن مناصب دارای امتیاز سیاسی و اقتصادی به نزدیکان و فرزندان خود که در اوج شایستگی قرار داشتند پرهیز کرده، آن‌ها را در عرصه‌های سخت و بدون اتهام همانند جهاد و تبلیغ مقدم می‌داشتند تا از پیامدهای اجتماعی منفی حضور نزدیکانشان جلوگیری کنند (Aliannasab et al, 2023: 48).

رهبران جمهوری اسلامی نیز همواره بدین مبنای اسلامی پایبند بوده‌اند؛ امام خمینی (ره) به همین دلیل به پیشنهاد نخست‌وزیری فرزندش حاج‌احمد پاسخ منفی داد و فرمود من بنا ندارم اشخاص منسوب من متصدی این امور شوند (Khomeini, 2002, 13: 56) و مقام معظم رهبری به موازات همان رویکرد مکتبی، مانع حضور فرزندانشان در مناصب حکومتی شده‌اند و تاکنون فرزندان و دامادهای ایشان در هیچ کار سیاسی و اقتصادی مداخله نداشته‌اند (porseman, 2012)، باین حال، حضور فرزندان معظم‌له در عرصه‌های جهاد چشمگیر بوده است؛ فرماندهان دفاع مقدس از حضور ناشناس و هم‌زمان دو فرزند ایشان در جبهه و نگرانی معظم‌له نسبت به اسارت آن‌ها خبر داده‌اند (tasnimnews, 2020) و آقای هاشمی هم در خاطرات خود در ۲۸ اسفند ۱۳۶۳، بی‌اطلاعی از وضعیت فرزند بزرگ رهبر انقلاب در یکی از عملیات‌ها و در نهایت، خبر سلامتی وی و رفع نگرانی را نقل کرده است (Hashemi Rafsanjani, 2006: 367).

۱-۳-۱. مقابله با امتیازطلبی‌های نزدیکان کارگزاران اسلامی

انحصارطلبی برخی حکام و نزدیکان آن‌ها در طول تاریخ، ضربات سختی به گسترش اسلام و اقتدار نظام دینی وارد ساخته است. یکی از نمونه‌های بارز آن مربوط به نزدیکان خلیفه سوم است که حضرت علی^(ع) درباره‌شان فرمود: «چون شتر گرسنه‌ای که به جان گیاه بهاری بیفتد به جان بیت‌المال افتادند و مردم را شوراندند» (Nahj al-Balagha, 3).

وجه شاخص انحصارطلبی، تمایل به تصاحب منصب‌های حکومتی یا نفوذ در آن‌هاست که مطابق اندیشه دینی باید مهار شود؛ پیامبر(ص) نزدیکان خود را در مناصب سیاسی و اقتصادی قرار نمی‌داد و با این قبیل تمایلات آن‌ها مقابله می‌کرد. آن حضرت حتی در تقدم مهاجران بر انصار رفتار محتاطانه‌ای اتخاذ می‌کرد (Aliannasab et al, 2023: 23). حضرت علی^(ع) نیز که در آغاز حکومتش با تقاضای ولایت بلاد اسلامی به بهانه رعایت صلۀرحم و حق خویشاوندی از سوی دو نفر از صحابه مواجه شد به آن‌ها پاسخ منفی داد (Yaqoubi, 2003, 1: 77)، آن حضرت پیوسته به کارگزارانش سفارش می‌کرد پس از تعیین قاضی، به قدری به او مقام و منزلت داده و او را گرامی بدانند که نزدیکانشان به نفوذ در او طمع نکرده و نتوانند علیه وی توطئه کنند (Nahj al-Balagha, 53).

وجه دیگر انحصارطلبی، در مسائل اقتصادی است که پیشوایان معصوم هم از این افزون‌طلبی نزدیکانشان در امان نبوده‌اند؛ وقتی مشخص شد یکی از مصارف زکات، عاملان آن هستند عده‌ای از بنی‌هاشم از پیامبر(ص) خواستند جمع‌آوری زکات را به آنان واگذار کند که با مخالفت آن حضرت مواجه شدند (Kulayni, 1984, 4: 58)، انسان وارسته‌ای همانند عقیل تقاضای سهم بیشتر از بیت‌المال داشت و گمان می‌کرد به دلیل برادری با امام، درخواستش اجابت خواهد شد (Nahj al-Balagha, 215) و عبدالله بن جعفر مطالبه اموال می‌کرد که علی^(ع) در پاسخش فرمود: آیا از عمویت می‌خواهی برای تو دزدی کند (Ibn Abi al-Hadid, 2009, 1: 200). حضرت علی مہار این انتظارات را از وظایف مهم کارگزارانش دانسته، به آن‌ها دستور می‌داد حق را درباره بیگانگان و نزدیکان اجرا کنند، مراقب نزدیکان برتری طلب و بی‌انصاف خود باشند، زمین‌های دولتی را در اختیار آن‌ها نگذارند و به آن‌ها اجازه ندهند در قراردادهای مربوط به آبیاری، به همسایگان خود زیان برسانند و بار زحمت خود را بر دیگران تحمیل کنند (Nahj al-Balagha, 53).

رهبر معظم انقلاب نیز علاوه بر سیره رفتاری که در مدیریت نزدیکان خود دارند ضمن اشاره به طبیعی بودن روابط دوستی و خویشاوندی، به مسئولان سفارش می‌کند برخوردها و رفتارهایشان، به‌خصوص آنجایی که پای امتیازات به میان می‌آید و حرکت، نگاه و اشاره یک مقام مسئول منشأ اثر می‌شود باید یکسان و قانونی باشد (Khamenei, 1995)، ایشان در دیدار با امامان جمعه نیز مراقبت از نزدیکان و فرزندان و اجتناب از رفتن به سمت صاحبان ثروت و قدرت و افراد چرب‌زبان را لازمه سلوک عملی ائمه جمعه برشمرده و تصریح کرد: «از نزدیکان و فرزندان خود مراقبت کنید که این‌ها دچار اشکالی نشوند، بدین دلیل که گاهی کسی که درصدد نفوذ به شماسست و شما رد می‌کنید سراغ فرزند شما می‌آید تا از آن طریق نفوذ کند» (Khamenei, 2019).

۱-۴. الزام نزدیکان کارگزاران به رعایت آداب خویشاوندی با آنها

ز نزدیکان کارگزاران و مسئولان جامعه اسلامی به‌واسطه موقعیت و جایگاه اجتماعی که از ناحیه انتساب به مقامات سیاسی یا معنوی کسب می‌کنند در توده‌های مردم تأثیرگذار هستند و گاهی عملکرد آنها معیار سنجش و ارزیابی نظام اسلامی محسوب می‌شود، حتی ممکن است برخی رفتارهای آنها داوری مردم درباره مشروعیت نظام سیاسی را نیز تحت تأثیر قرار داده و رابطه مردم با آن را خدشه‌دار کند. چنین رفتارهایی حتی اگر مشروع هم باشند، بایستی جلوی آنها گرفته شود. بر این اساس کسانی که به دلایل نسبی، سببی یا اداری به بزرگان نظام اسلامی منسوب هستند، بایستی صرفاً به دلیل نسبی که دارند رفتارهای خود را کنترل کرده، آداب تعلق به او را مراعات کنند تا مردم نسبت به نظام اسلامی دچار تردید نشوند؛ همان‌گونه که خداوند در آیه «یا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنَّ اتَّقِيْنَ فَلَآ تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ»^۱ برابری همسران پیامبر با سایر زنان را نفی کرده و آنها را نسبت به پاره‌ای از آداب که فرع بر تفاوت آنها با دیگران است امر و نهی می‌کند و به دلیل سنگین بودن مسئولیت و مؤکد بودن تکالیف آنها، وعده و وعید و پاداش و کیفر آنها را نیز دوچندان در نظر می‌گیرد. این محدودیت‌های خاص در مراعات برخی مسائل اجتماعی همچون رعایت عفت، سخن گفتن با مردان نامحرم، اجتناب از خودنمایی و خودآرایی‌های دوران جاهلیت که فراتر از رفتار سایر زنان مسلمان انجام می‌گرفت به خاطر موقعیت و جایگاه خاص پیامبر^(ص) بود تا نحوه حضور همسرانش در جامعه موجب آسیب

و تبعات سوء نشود، به خصوص که احتمال تقلید و نیز سوءاستفاده از رفتارهای آن‌ها نیز وجود داشت (Tabatabaei, 2010, 16: 308)، بر همین اساس امام صادق^(ع) به یکی از شیعیانش که شراب می‌نوشید فرمود: کار خوب از هرکسی خوب است، از تو خوب‌تر و کار بد از هرکسی بد است از تو بدتر، چون تو به ما منسوب هستی (Ibn Shahrashob, 1991, 4: 236).

بنابراین هرکسی که به هر دلیل و هر اندازه به کارگزاران جامعه اسلامی نزدیک است باید مراقب باشد با رفتارش موجب وهن وی نشود، ممکن است به همین دلیل باشد که خداوند نزدیکان پیامبران را اولین مخاطبان دعوت آن‌ها قرار می‌داد؛ همان‌گونه که حضرت ابراهیم مبارزه با بت‌پرستی را از خاندان خودش آغاز کرد،^۱ حضرت محمد^(ص) با أخذ دستور «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ»^۲ خویشاوندانش را در اولویت دعوت قرار داد و خداوند پیوسته برای اطرافیان اغلب پیامبران وظایف و محدودیت‌های خاصی را در نظر می‌گرفت،^۳ بر این اساس اگر اعضای خانواده بزرگان نظام اسلامی دریابند هرگونه حضورشان موجب سوءاستفاده و ضربه به رابطه امت و امام جامعه می‌شود، بایستی حضور اجتماعی خود را محدود یا مخفی سازند حتی اگر از منظر فقهی حکم اولیه آن جواز باشد.

۱-۱-۵. چشم‌پوشی نکردن از تخلفات نزدیکان کارگزاران و مجازات آن‌ها

ارتکاب خطا توسط کارگزاران و نزدیکان آن‌ها رفتار ناپسندی است که در همه سطوح امکان وقوع دارد و عدم برخورد قاطع با آن افکار عمومی را دچار تردید و آشفتگی و در نهایت زمینه تضعیف جامعه و نظام اسلامی را فراهم می‌کند؛ اما در چنین موقعیتی مهم‌تر از خود خطا، نحوه برخورد نظام اسلامی و کارگزاران با خطاکاران است و کارگزار نظام اسلامی نباید اجازه دهد نزدیکانش با هنجارشکنی‌ها و سوءرفتار خود موجب تضعیف نظام اسلامی شوند. برخورد با خطای نزدیکان مسئولان جامعه اسلامی علاوه بر این که ذاتاً مطلوبیت دارد به خاطر جایگاه والایی که این افراد در نزد مردم دارند و معصیت آن‌ها موجب به خطر افتادن مقام و جایگاه معنوی حاکم اسلامی می‌گردد مجازات مضاعف را نیز موجب می‌شود (Mughniyeh, 1424, 6: 212).

۱. انعام، ۷۴ و شعراء، ۷۰.

۲. شعراء، ۲۱۴.

۳. تحریم، ۱۰، هود، ۴۶ و احزاب، ۲۸ تا ۳۲.

همان‌گونه که قرآن کریم با تهدید همسران خطاکار حضرت پیامبر و تشویق آنان به اصلاح رفتار خود (Mughniyeh, 1424, 7: 368)، اعلام برائت از فرزند غیر صالح نوح،^۱ افشاگری درباره خیانت همسران حضرت نوح و لوط^۲ و حمله به عموی مشرک پیامبر^(ص) و همسرش^۳ آن‌ها را سرزنش کرده و مخاطبان پیامبران را از فساد آن‌ها مطلع کرد تا مردم با مشاهده انحراف آن‌ها نسبت به پیامبران دچار تردید نشوند.

نمونه‌هایی از سرزنش و افشای خطای نزدیکان که در سیره رهبری انقلاب اسلامی وجود داشته است ریشه در همین مبانی دارد؛ امام خمینی در عین این که آیت‌الله منتظری را حاصل عمر خود می‌دانست (Khomeini, 2002, 21: 331) وقتی در قطع روابط ایشان با جریان نفاق موفق نشد و تذکراتش مبنی بر سوءاستفاده دشمنان از آقای منتظری و به خطر افتادن حیثیت او ثمری نداد (Khomeini, 2002, 20: 137) با وجود تمام علاقه و عواطفی که به ایشان داشت وی را از وکالت خود عزل، از هرگونه مداخله در امور سیاسی نهی و درنهایت بر نفی هرگونه نسبت ایشان با نظام اسلامی تصریح کرد (Khomeini, 2002, 21: 334). ایشان وقتی هم که از تهدید مردم مشهد توسط نوه خودش مطلع شد دستور داد وی را تحت‌الحفظ به تهران اعزام کنند و در صورت تداوم سوءرفتار، وی را با تیر بزنند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر مطالعه‌ای کیفی است که با استقراء رفتار دو پیشوای معصوم (حضرت محمد و حضرت علی) که از فرصت فرمانروایی برخوردار بودند و سیره امامین انقلاب که رفتارهای سیاسی و مدیریتی‌شان مبتنی بر تعالیم اسلام است مدل مفهومی به‌منظور شناسایی و کنترل انحصارطلبی کارگزاران نظام اسلامی را پیشنهاد می‌کند. روشی که در این پژوهش به کار می‌رود روش تحلیل مضمون^۴ است. این روش تحلیل کیفی که بر مضمون‌سازی معانی استوار است در ابتدا برای تحلیل موضوعات روان‌شناختی به کار می‌رفت، ولی به تدریج از مرزهای روانشناسی

۱. هود، ۴۶

۲. تحریم، ۱۰

۳. مسد، ۱-۴

فراتر رفت و امروزه در طیف وسیعی از رویکردهای نظری و معرفت‌شناختی مورد استفاده قرار می‌گیرد (Braun & Clarke, 2006: 81-90).

در این روش، پژوهشگر پس از جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز، آن‌ها را به نمونه‌های کوچک‌تر تبدیل و برای کدگذاری آماده می‌کند. به همین منظور با توجه به موضوع و هدف پژوهش حاضر، گزاره‌های معتبری که محدودیت‌های اجتماعی، سیاسی و اداری نزدیکان حضرت پیامبر (ص)، حضرت علی (ع) و امامین انقلاب را بیان می‌کنند یا بر مواجهه آن‌ها با تخلفات احتمالی و زیاده‌خواهی نزدیکانشان دلالت دارند جمع‌آوری و مطالعه شد، بررسی گزاره‌ها و استخراج مضامین که صرفاً محدود به دوران مسئولیت چهار شخصیت مذکور بود تا مرحله اشباع نظری ادامه پیدا کرد و در نهایت یافته‌های اولیه در ۱۳۹ گزاره کلیدی کوتاه خلاصه شدند. اساسی‌ترین بخش این گزاره‌ها که می‌توانست انحصارطلبی را توصیف و ارزیابی کند به‌عنوان مضامین پایه در نظر گرفته شد و پس از تبدیل گزاره‌ها به کدها و مضامین مرتبط، ۱۴۳ مضمون پایه در پژوهش حاضر به دست آمد. بخشی از گزاره‌های کلیدی مرتبط با انحصارطلبی کارگزاران و نحوه استخراج مضامین پایه در جدول ذیل بیان شده است؛

جدول-۱. نمونه‌ای از گزاره‌های کلیدی و استخراج مضامین پایه

ردیف	گزاره کلیدی مستخرج از منابع دینی	مضمون پایه مستخرج
۱	حضرت پیامبر (ص) لغو مطالبات ربوی دوران جاهلیت را با ابطال طلب‌های ربوی عمویش عباس و بی‌اعتبار کردن خون‌خواهی‌های دوران جاهلیت را با لغو خون‌خواهی پسر عمویش ربیع‌بن حارث آغاز کرد که فرزند شیرخوارش در دوران جاهلیت توسط قبیله هذیل کشته شده بود (ابن‌بابویه، ۱۳۸۲: ۲۳۹/۲).	پیشگامی خویشاوندان در اصلاحات اقتصادی پیشگامی خویشاوندان در اصلاحات اجتماعی
۲	فَإِنَّ سَخِطَ الْعَامَّةِ يُجْجِفُ بِرِضَى الْخَاصَّةِ وَإِنَّ سَخِطَ الْخَاصَّةِ يُعْتَقِرُ مَعَ رِضَى الْعَامَّةِ - وَ لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ الرَّعِيَّةِ أَثْقَلَ عَلَى الْوَالِيِّ مَثْوَنَةً فِي الرَّخَاءِ وَ أَقْلٌ مَعُونَةً لَهُ فِي الْبَلَاءِ وَ أَكْرَهُ لِلْبُنْصَافِ وَ أَسْأَلَ بِاللِّخَافِ وَ أَقْلٌ شُكْرًا عِنْدَ الْإِعْطَاءِ وَ أَبْطَأَ عِندَ الْمَنْعِ وَ أضعِفَ صَبْرًا عِنْدَ مُلِمَاتِ الدَّهْرِ مِنْ أَهْلِ الْخَاصَّةِ وَ إِنَّمَا عِمَادُ الدِّينِ وَ	نارضایتی عمومی به دلیل تمرکز مدیران بر منافع نزدیکان پر هزینه بی وفا بی انصاف قلدری

ردیف	گزاره کلیدی مستخرج از منابع دینی	مضمون پایه مستخرج
	جَمَاعُ الْمُسْلِمِينَ وَالْغَدَّةُ لِلْأَعْدَاءِ الْعَامَّةِ مِنَ الْأُمَّةِ (Nahj al-Balagha, 53)	پرتوقع کم تحمل در سختی‌ها سخت‌گیر مایه استحکام حکومت بودن توجه کارگزاران به خواسته‌های عموم مردم و صرف‌نظر از منافع نزدیکان
۳	كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص ... قَدَّمَ أَهْلَ بَيْتِهِ فَوْقَىٰ بِهِمْ أَصْحَابَهُ حَرَ السُّيُوفِ وَالْأَسِنَّةِ ... فَقُتِلَ عُيَيْنَةُ بْنُ الْحَارِثِ يَوْمَ بَدْرٍ وَقُتِلَ حَمْرَةُ يَوْمَ أُحُدٍ وَقُتِلَ جَعْفَرٌ يَوْمَ مُؤْتَةَ (Nahj al-Balagha, 9)	پیامبر در جهاد خویشاوندانش را سپر بالای مسلمانان می‌کرد خویشان پیامبر شهدای شاخص اسلامند
۴	حضور خویشاوندان پیامبر در مباحله موجب شد مسیحیان بدین باور برسند که اگر پیامبر در ادعای خود صادق نبود نزدیک‌ترین افراد خانواده خود در معرض نفرین و ملامت قرار نمی‌داد (طبرسی، ۱۳۷۲: ۷۶۴/۲).	نقش پیشگامی خویشاوندان در اثبات حقانیت پیامبر
۵	مقدم داشتن نزدیکان، نظام اسلامی را از مهم‌ترین هدف خود که استقرار عدالت اجتماعی است دور می‌کند و خلاف مردم‌سالاری دینی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۷/۱۴، ۱۳۸۳/۳/۱۸، ۱۳۷۹/۹/۱۲ و ۱۳۹۲/۱۲/۲۰).	خلاف عدالت بودن انحصارطلبی کارگزاران خلاف مردم‌سالاری انحصارطلبی کارگزاران
۶	گزینه اصلی امام برای فرمانداری بصره پس از جنگ جمل ابی‌بکره بود ولی امام پس از شنیدن تحلیل وی از شرایط خاص بصره و اصرارش بر اینکه حاکم بصره باید از خویشاوندان علی(ع) باشد پسرعمویش ابن‌عباس را به فرمانداری گذاشت (ابن‌اثیر، ۱۴۲۲: ۴۶۳/۳).	نصب خویشاوندان در مناصب سیاسی اولویت امام نبود
۷	در جنگ خندق پس از خبر شهادت مجذرا انصاری به دست عکرمه بن ابی‌جهل، برخی از انصار از لبخند تلخ پیامبر تصور کردند که چون عکرمه از قریش است پیامبر از این واقعه خوشحال است ... (ابن‌عساکر، ۱۴۱۵: ۶۰/۴۱).	حساسیت مردم حتی نسبت به دورترین خویشاوندان مدیران
۸	يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشُّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ	امکان خطای فرماندهان وفادار و

ردیف	گزاره کلیدی مستخرج از منابع دینی	مضمون پایه مستخرج
	وَصَدَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكَفَّرَ بِهِ وَالْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ... إِنَّ الدِّينَ أَمْنًا وَالدِّينَ هَاجِرًا وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (بقره، ۲۱۷)	مجاهدان مؤمن سوء استفاده دشمنان از ضعف اطرافیان پیشوایان مسلمانان برای تضعیف جامعه اسلامی ترجیح حدود الهی بر تبرئه فرمانده خطاکار عدم صلاحیت گناهکاران برای اظهار نظر درباره خطای مؤمنان و مجاهدان فداکار بخشیدن خطای مجاهدان، بدون عدول از اصول
۹	إِنَّ الدِّينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ... وَلَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ (نور، ۱۱ و ۱۶)	اتهام به نزدیکان رهبر به برای تضعیف خود رهبر (مطهری، ۱۳۸۶: ۳۸). دفاع خداوند از همسر بی‌گناه پیامبر
۱۰	يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنِ يَا تُاتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ... وَمَنْ يَقْتُلْهُنَّ إِنَّ اللَّهَ يَرَسُولُهُ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُوتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ... يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنْ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ (احزاب، ۳۰ تا ۳۲)	برای مراقبت از رفتار اطرافیان حاکم، مقررات مستقلی لازم است که حاوی تشویق و تنبیه بازدارنده باشد. تصریح قرآن به عدم برابری نزدیکان پیامبر با دیگران اطرافیان پیامبر رفتارهای خود را اصلاح نمایند چراکه احتمال مورد تقلید قرار گیرند. (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۶/۳۰۸)
		جواز تشویق مضاعف برای رفتارهای پسندیده نزدیکان حاکم جواز تشدید مجازات تخلفات نزدیکان حاکم

در گام بعدی که جست‌وجوی مضامین^۱ خوانده می‌شود کدهای اولیه یا مضامین پایه مجدداً تجزیه و تحلیل، مرتب‌سازی و درنهایت با توجه به همسویی و اشتراکات مضمونی درونی، باهم ترکیب شده و در سطحی بالاتر در قالب مضامین سازمان‌دهنده دسته‌بندی می‌شوند (Braun & Clarke, 2006: 94-98). سپس مضامین سازمان‌یافته نیز بررسی و در مجموعه‌ای از مضامین پذیرفتنی و جامع‌تر دسته‌بندی می‌شوند. در این پژوهش همگام با ترکیب مضامین پایه، ۲۴ مضمون سازمان‌دهنده شناسایی شد که درنهایت در ۶ مضمون جامع‌تر تجمیع و گروه‌بندی شدند که به مضامین فراگیر مشهور هستند و در جدول شماره ۲ به طور تفصیل بیان شده‌اند.

سپس ترسیم شبکه مضامین^۲ بر اساس محتوا یا بر اساس مبانی نظری انجام می‌شود که در آن کل داده‌ها در یک نقشه موضوعی تصور می‌شوند که همه داده‌ها را به عنوان یک کل منعکس می‌کند (Braun & Clarke, 2006: 99). بدین ترتیب که پژوهشگر پس از بازبینی مضامین در سه سطح پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر، شبکه مضامین را مطابق شکل شماره ۱ در این پژوهش طراحی کرده و سعی می‌کند با در نظر گرفتن دامنه و محتوای داده‌های همگون و پالایش مضامین سه سطح به عباراتی گویا و دقیق، مدل ترسیمی را تحلیل و در رابطه با کار علمی خودش استدلال نموده و با اتکا به شبکه مضامین و استخراج داده‌هایی که بیشتر جلب توجه می‌کنند به ارتباط آن‌ها با سؤالات و مبانی نظری پژوهش دست پیدا کند (Braun & Clarke, 2006: 100). به منظور کنترل روایی پژوهش حاضر نیز، همه مراحل تحلیل مضمون انحصارطلبی از استخراج گزاره‌های کلیدی تا کدگذاری در سه سطح پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر و طراحی مدل مفهومی در اختیار سه نفر از اساتید خبره دانشگاه تبریز قرار گرفت و در کدگذاری نهایی جرح و تعدیل‌های مورد نظر خبرگان اعمال شد و مدل پیشنهادی به تأیید نهایی آنان رسید.

یافته‌های پژوهش

با توجه به هدف پژوهش حاضر که طراحی مدلی مبتنی بر منابع دینی برای معرفی و کنترل انحصارطلبی کارگزاران است ابتدا نسبت به بررسی مبانی نظری مرتبط با موضوع در منابع دینی اقدام شد. داده‌های به دست آمده به ۱۳۹ گزاره کلیدی و ۱۴۳ مضمون پایه تبدیل شدند. پس از

1. Searching for themes
2. Reviewing themes

استخراج ۱۴۳ مضمون پایه، تجزیه و تحلیل آن‌ها در سطحی دیگر انجام شد و با توجه به اشتراکات مضمونی و درونی که داشتند آن‌ها با هم در گروه‌های مشترک دسته‌بندی شده و در سطوحی بالاتر ابتدا ۲۴ مضمون سازمان‌دهنده و در نهایت ۶ مضمون فراگیر را پدید آوردند. جدول شماره ۲ مراحل دسته‌بندی، تجمع و گروه‌بندی این مضامین را نشان می‌دهد؛

جدول-۲. ترکیب و تبدیل مضامین

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۱	تقدیم نزدیکان رفتاری مشرکانه است - تقدیم نزدیکان عملی جاهلانه است - تقدیم نزدیکان خلاف مردم‌سالاری است - تقدیم نزدیکان خلاف عدالت است - خویشاوندگرایی از صفات کفار است - رابطه بازی خلاف ایمان است - رابطه بازی دوری از حزب الهی است - رابطه بازی نشانه ناکارآمدی است - پارتی‌بازی مثل دزدی کردن است - طرفداری نابجا ظلم است - امتیازدهی بی‌مورد خلاف اندیشه توحیدی است - امتیازطلبی بی‌تقوایی است - تقدم معیارهای خویشاوندی بر معیارهای الهی موجب ذلت است.	تقیح انحصارطلبی	
۲	روابط طبیعی دوستی و خویشاوندی نباید منشأ اثر باشند - لزوم نادیده گرفتن روابط خاص در انتصابات - خلاف حکمت بودن غفلت از ظرفیت‌های عمومی - لزوم اجتناب از کارگزاران زیاده‌خواه - فضیلت بودن اجتناب از جانب‌داری	اصول حاکم بر انتصابات در نظام اسلامی	تضاد انحصارطلبی با میانی
۳	معیار منحصر بودن اشتراک مکتبی - حمایت از نزدیکان اعتقادی - ظلم بودن عدم حمایت از نزدیکان اعتقادی - لزوم طرد افرادی که با حکومت اسلامی فاصله مکتبی دارند - حلقه نزدیکان حاکم باید شجاع و خطرپذیر باشند - اقشار مستضعف کارآمدتر هستند - طبقات مستضعف از نظر مکتبی به نظام اسلامی نزدیک‌ترند - اقشار مستضعف برای نظام اسلامی فداکارترند.	اصول حاکم بر تشکیل حلقه نزدیکان کارگزار	
۴	سستی در انجام وظایف سازمانی و تکالیف دینی موجب عذاب خداست - شرط کارگزاری در حکومت اسلامی اجتناب از سازش‌کاری است - مدیران خویشاوندگرا صلاحیت کارگذاری در نظام اسلامی را ندارند - فلسفه وجودی حکومت برقراری عدالت اجتماعی است - معیارهای الهی بر هر رابطه‌ای ترجیح دارند - تنها معیار معتبر، حق است - شاخص‌های مکتبی بر همه	معیارهای خاص مدیریت در نظام اسلامی	

مطالعات میان‌رشته‌ای تمدنی انقلاب اسلامی

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
	روابط شخصی ترجیح دارد - اعتبار نظام اسلامی بیشتر از فرزندان کارگزاران است - نظام اسلامی همه را نزدیکان خود می‌داند - حاکم اسلامی عموم مردم را بر خواص مقدم می‌کند - ممنوعیت وضع قوانین به نفع افراد - ممنوعیت استفاده شخصی از قدرت - نباید هدف از قدرت، خود قدرت باشد - استفاده شخصی از موقعیت سیاسی فساد است		
۵	سخت‌گیر - پرهزینه - بی‌وفا - بی‌انصاف - قلدر - پرتوقع - کم‌تحمل در سختی‌ها	آسیب‌شناسی اخلاقی اطرافیان	تفاوت ارزش‌گذاری اطرافیان در محیط شخصی و اداری
۶	لزوم اکرام خویشاوندان - پشتوانه و تکیه‌گاه بودن خویشاوندان برای هرکسی - پس زدن هر لطف مبتنی بر ملاحظات غیرسازمانی	ارزشمندی خویشاوندان	
۷	توقع پارتی‌بازی حتی در افراد محترم - دستاویز قرار دادن امور دینی توسط نزدیکان حاکم برای رسیدن به مناصب - در امان نبودن حتی حاکمان معصوم از افزون‌طلبی نزدیکانشان - تشدید انحصارطلبی و رابطه‌بازی با افزایش قدرت سیاسی	افزایش انتظار نابجای نزدیکان از کارگزار	
۸	کنترل خویشاوندان؛ سخت‌ترین تکلیف کارگزاران - مشکل بودن انجام‌وظیفه درباره نزدیکان - اجرای عدالت در برابر انحراف نزدیکان، تکلیف دینی است - مقابله با انحراف درباره نزدیکان هزینه‌گزافی دارد - مدیریت خویشاوندان نیازمند صبر و تدبیر بالایی است - لزوم مقابله با ستم خویشاوندان - مراقبت مدیران از نزدیکانشان، تقوای عملی است	الزام کارگزاران به کنترل نزدیکان	
۹	طعمه شدن نزدیکان برای نفوذ در خود کارگزار - سوءاستفاده نزدیکان حاکم از افراد مؤثر حکومت - سوءاستفاده دشمنان از ضعف اطرافیان پیشوایان برای تضعیف نظام	امکان سوءاستفاده دشمنان از نزدیکان کارگزاران	پیوند سرنوشت نظام اسلامی با موقعیت نزدیکان کارگزاران
۱۰	اتهام به نزدیکان رهبری برای انتقام از رهبر - تهمت خروج از خط رهبری به نزدیکانش - اتهام به نزدیکان رهبر به برای تضعیف رهبر	توطئه علیه نزدیکان حاکمان برای تضعیف خود حاکم	

طراحی مدل مفهومی کنترل انحصارطلبی در کارگزاران نظام اسلامی

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۱۱	رفتار سوگیرانه حاکم و عدم کنترل نزدیکان و فساد اقتصادی آنان موجب نارضایتی عمومی - نافرمانی عمومی - شورش عمومی - اتهام در افکار عمومی - سقوط حکومت - به هم خوردن تعادل روانی جامعه - به هم خوردن تعادل اجتماعی جامعه - آغاز فرآیند فروپاشی سیاسی و اجتماعی می‌شود	چالش حکومت به خاطر فساد نزدیکان کارگزاران	
۱۲	انتصاب مدیران از جنس مردم موجب افزایش اعتماد به نظام - انتصاب مدیر مطلوب مردم موجب افزایش اقتدار نظام - صرف‌نظر از منافع نزدیکان و توجه زمامدار به خواسته‌های عموم، مایه استحکام حکومت - سلب فرصت‌های بهانه‌جویی عمومی - افزایش نفوذ رهبری در جامعه - جلب رضایت افکار عمومی - حضور نزدیکان حاکمان در امور معنوی نشانه حقانیت اوست - نفی امتیازهای مبتنی بر ارزش‌های کاذب تضمین‌کننده نظم و ثبات جامعه انسانی است	پیامدهای مثبت کنترل اطرافیان کارگزاران برای نظام اسلامی	
۱۳	خانواده حاکم از هرگونه بهره‌مندی خاص در حاشیه قدرت سیاسی او منع شده‌اند - رهبران صالح از اعطای پست سیاسی به منسوبانشان ممانعت می‌کنند - حاکم اسلامی دست فرزندان را در امور سیاسی و اقتصادی باز نمی‌گذارد - نصب خویشاوندان در مناصب سیاسی اولویت امام نبود	محدودیت نزدیکان کارگزاران	انتظار ایثار از کارگزاران و نزدیکانشان برای نظام اسلامی
۱۴	کارگزار اسلامی اصلاحات اقتصادی را از نزدیکان خود شروع می‌کند - کارگزار اسلامی اصلاحات اجتماعی را از نزدیکان خود شروع می‌کند - پیامبر برای اثبات حقانیت دعوتش، در مناظره با مسیحیان نزدیک‌ترین افراد خانواده‌اش را در معرض خطر قرار داد	پیشگامی در امور معنوی	
۱۵	پیامبر عموزاده‌اش را برای سرپرستی پناهندگان انتخاب کرد - پیامبر علی ^(ع) را در شرایط جنگی مسئول زکات یمن کرد - علی ع این عباس را در شرایط بحرانی و با اصرار ابی‌بکره والی بصره کرد	انتصاب در مسؤولیت‌های پرخطر	

مطالعات میان‌رشته‌ای تمدنی انقلاب اسلامی

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۱۶	پیامبر در جهاد خویشاوندانش را سپر بالای مسلمانان می‌کرد - خویشان پیامبر شهدای شاخص اسلام‌اند - خویشاوندان پیامبر در خط اول میدان جنگ بودند - فرزندان رهبر انقلاب در خط اول جهاد بودند- فرزندان امام علی در معرض شهادت بودند- فرزند امام خمینی در خط اول مقابله با فتنه داخلی بود- حضرت موسی برادرش را برای مقابله با طاغوت همراه کرد	پیشگام شدن در جهاد	
۱۷	لازمه بخشیدن خطای مجاهدان عدول از اصول نیست -ترجیح حدود الهی بر تیرئه یاران مومن، اما خطاکار - لزوم تصحیح سریع خطای نزدیکان انقلابی	بخشش خطای نزدیکان مؤمن با حفظ اصول	برخورد با تخلفات نزدیکان
۱۸	انحراف در اطرافیان هر حاکمی امکان دارد - فرماندهان وفادار و مجاهدان مؤمن هم ممکن است خطا کنند - تحلیل چالش‌برانگیز رئیس‌جمهور انقلابی	احتمال خطا در همه نزدیکان حاکم	
۱۹	در صورت انحراف غیرقابل هدایت، از نزدیکان سلب نسبت می‌شود - افشاگری و اعلان عمومی انحراف همسران پیامبران - همسری پیامبر مانع عذاب الهی نیست -اعلان براءت از عمومی منحرف پیامبر- عمومی پیامبر بودن مانع عذاب الهی نیست - در صورت تداوم انحراف نزدیکان؛ ارتباط آن‌ها با نظام اسلامی قطع می‌شود - لزوم فاصله گرفتن از فامیل منحرف- صمیمیت با خویشان منحرف ستمگری است- حمایت از خویشاوند منحرف، جهالت است	برخورد سخت و علنی با انحراف نزدیکان حاکم	
۲۰	سلب صلاحیت اظهار نظر از گناهکاران درباره خطای مؤمنان و مجاهدان فداکار - کوتاه کردن زبان نقد غرض‌ورزان از یاران راستین انقلاب - یادآوری مفاسد خود دشمنان	مقابله با فرصت‌طلبی دشمنان از مؤاخذه مومنان	
۲۱	برای مراقبت از رفتار اطرافیان حاکم، مقررات مستقلی لازم است که حاوی تشویق و تنبیه بازدارنده باشد - پیامبران برای هدایت فرزندان‌شان به‌طور ویژه می‌کوشیدند - نزدیکان حاکم مخاطب مستقیم برخی احکام هستند - لزوم احتیاط درباره تصمیمات مربوط به نزدیکان - جواز تشدید مجازات تخلفات نزدیکان حاکم - جواز تشویق مضاعف برای رفتارهای پسندیده نزدیکان حاکم - ممنوعیت هرگونه وضع قوانین به نفع افراد - مخصوص بودن احکام همسران پیامبر	احکام خاص اطرافیان کارگزاران	تدوین قوانین مخصوص نزدیکان کارگزاران

طراحی مدل مفهومی کنترل انحصارطلبی در کارگزاران نظام اسلامی

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۲۲	عدم استفاده از رابطه با حاکم برای منافع شخصی و اضرار به مردم - اطرافیان پیامبر رفتارهای خود را به بهترین شکل اصلاح نمایند چراکه احتمالاً مورد تقلید قرار گیرند - افراد به نسبت قربانشان به بزرگان نظام باید بیشتر مراقب رفتارشان باشند که موجب وهن آن‌ها نشوند - پسندیده بودن برجستگی‌ها و امتیازات معنوی برای اطرافیان حاکم اسلامی - هر رفتاری که ذهنیت مردم را نسبت به نظام اسلامی مخدوش کند ترک شود حتی اگر حق باشد - حساسیت مردم حتی نسبت به دورترین خویشاوندان مدیران - نگاه عموم مردم در عمل به تکالیف به خانواده مدیران است - خویشاوندان کارگزار اسلامی باید در امور معنوی پیش‌قدم شوند	انتظارات عمومی از نزدیکان حاکم اسلامی	
۲۳	لزوم کنترل مداوم اموال نزدیکان مدیران - انتظارات اقتصادی نابجای اطرافیان باید مهار شود - اگر حضور نزدیکان رهبری، موجب سوءاستفاده و تضعیف رابطه امت و امام شود، باید حضور اجتماعی خود را محدود سازند	محدودیت‌های خاص نزدیکان حاکم	
۲۴	دفاع خداوند از همسر بی‌گناه پیامبر - ممانعت حاکم اسلامی از آسیب دیدن فرزندش به خاطر او - امام نگذاشت نیروی ارزشمند انقلاب منزوی شود.	حمایت مستقیم از نزدیکان بی‌گناه و قربانی توطئه	

در نهایت پس از تجزیه و تحلیل مضامین سازمان دهنده و ترکیب متناسب آن‌ها، ۶ بعد با عناوین تضاد انحصارطلبی با مبانی، تفاوت ارزش‌گذاری اطرافیان در محیط شخصی و اداری، پیوند سرنوشت نظام اسلامی با موقعیت نزدیکان کارگزاران، انتظار ایثار از کارگزاران و نزدیکانشان برای نظام اسلامی، برخورد با تخلفات نزدیکان و تدوین قوانین مخصوص نزدیکان کارگزاران به دست آمد هر کدام از این ۶ بعد به ۴ مؤلفه یا مضمون سازمان دهنده متکی هستند؛ و هر کدام از مؤلفه‌ها از کنار هم قرار گرفتن مجموعه‌ای از مضامین پایه تشکیل شده‌اند. بر این اساس مدل مفهومی که برای انحصارطلبی مدیران مورد انتظار بود متشکل از ۶ بعد، ۲۴ مؤلفه و ۱۴۲ شاخص به شکل ذیل ترسیم شد.^۱

۱. به خاطر محدودیت فضای نمودار، فقط ۹۰ مضمون پایه امکان نمایش در مدل مفهومی را داشت. تفصیل شاخص‌ها در

جدول ۲ بیان شده است.

شکل-۱. مدل مفهومی کنترل انحصارطلبی در کارگزاران نظام اسلامی

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

انحصارطلبی مدیران از عوامل اصلی کاهش اعتماد به نظام‌های سیاسی است و تعالیم ارزشمندی که در متون دینی درباره کنترل آن وجود دارد مورد توجه کافی پژوهشگران قرار نگرفته است. با توجه به نیازهای ایجاد شده در سطح جوامع، سازمان‌ها و نظام اسلامی و وجود گزاره‌های دینی ارزشمند درباره کنترل آن، ارائه مدل مفهومی مبتنی بر دین ضروری به نظر

می‌رسد. بر همین اساس پژوهش حاضر درصدد طراحی مدل کنترل انحصارطلبی کارگزاران نظام اسلامی برآمد و درنهایت با بهره‌گیری از منابع دینی در چارچوب روش تحلیل مضمون مدلی متشکل از ۱۴۳ شاخص، ۲۴ مؤلفه و ۶ بعد پیشنهاد داد که تفصیل آن در جدول شماره ۲ و شکل شماره ۱ بیان شده است.

وجه تمایز و نوآوری این مدل از آن جهت است که در بعد اول بر تضاد جدی انحصارطلبی با مبانی اساسی پافشاری کرده و برای مقابله با آن به مؤلفه‌های مهمی همچون تقییح صریح انحصارطلبی، اصول حاکم بر انتصابات، اصول صحیح شکل‌دهی به حلقه نزدیکان کارگزار و قواعد خاص انتصاب در نظام اسلامی و تعارض آن‌ها با انحصارطلبی توجه کرده است.

مدل پیشنهادی با اشاره به مؤلفه‌های مرتبط با آسیب‌شناسی رفتاری نزدیکان کارگزاران و انتظارات نابجای آنان، مؤلفه ارزشمندی ذاتی و شخصی حمایت از نزدیکان و خویشاوندان را برجسته کرده و مسائل عاطفی و روابط فردی با نزدیکان را مورد احترام قرار داده، ولی درعین حال کارگزار را به کنترل اطرافیان تکلیف کرده و درنهایت با بهره‌گیری از گزاره‌های دینی چندجانبه-نگرانه درباره نزدیکان کارگزاران، راهکار جمع بین داده‌های متضاد را تفکیک مسائل شخصی و عاطفی از سازمانی و رعایت حدود اداری دانسته و بعد تفاوت ارزش‌گذاری اطرافیان در محیط شخصی و اداری را پیشنهاد می‌دهد.

این مدل سپس با در نظر گرفتن مؤلفه‌هایی همچون امکان سوءاستفاده دشمنان از نزدیکان مدیران، توطئه علیه نزدیکان کارگزاران به منظور تضعیف خود کارگزار و چالش‌هایی را که فساد نزدیکان برای نظام اسلامی ایجاد می‌کند مورد توجه قرار داده و با اشاره به پیامدهای مثبت کنترل نزدیکان، مضمون فراگیر ارتباط سرنوشت نظام اسلامی با موقعیت نزدیکان کارگزاران را پیشنهاد داده و مهارناپذیری آنان را زمینه‌ساز شکست و فروپاشی نظام سیاسی تلقی می‌کند. این مضمون با فرمایشات حضرت علی (ع) نیز تأیید می‌شود که انحصارطلبی اطرافیان خلیفه سوم را عامل نارضایتی و شورش مردم علیه خلیفه و سقوط حکومت وی دانسته است (3, Nahj al-Balagha).

مدل مفهومی کنترل انحصارطلبی در راستای بهره‌گیری از ظرفیت نزدیکان کارگزاران به منظور تحکیم و تقویت نظام اسلامی بعد دیگری با عنوان انتظار ایثار از سوی کارگزاران و نزدیکان آن‌ها برای نظام اسلامی را برجسته کرده و آن را به مؤلفه‌هایی همانند ایجاد برخی

محدودیت‌ها برای خویشاوندان (حتی در امور مباح)، پیشگامی در امور معنوی، انتصاب در مسؤولیت‌های پرخطر و مقدم داشتن نزدیکان در جهاد توسط پیشوایان اسلام و امامین انقلاب مستند می‌کند.

با توجه به اینکه ارتکاب خطا توسط کارگزاران نظام اسلامی و نزدیکان آنان، زمینه تضعیف اعتماد به نظام اسلامی و زوال سرمایه‌های اجتماعی را فراهم می‌کند، این مدل مفهومی برخورد با تخلفات آنها را یکی از وظایف نظام اسلامی دانسته و تأکید می‌کند به دلیل موقعیت خاص آنها این برخورد بایستی علنی و شدید باشد. آیات قرآن که برخوردهای صریح با نزدیکان پیامبران را نقل کرده‌اند مؤید این مؤلفه هستند که گاهی دامنه آن تا نفی نسبت بین کارگزار و نزدیکان متخلف او را شامل می‌شود؛ همان‌گونه که هر کدام از نزدیکان پیامبران که از مکتب الهی منحرف شده‌اند خداوند آنها را مورد حمله قرار داده و با صراحت از آنها سلب انتساب کرده است. حدود این انحرافات، با روایات نفی نسبت با معصومان یا مسلمانان سنجیده می‌شود که غالباً با عبارت «لَیسَ مِنَّا» همانند احادیث «از ما نیست هر کس به مسلمانی خیانت کند»، «از ما نیست کسی که مردم او را از روی ترس به او احترام بگذارند» و «مسلمان نیست کسی که نسبت به امور مسلمانان اهتمام نداشته باشد» آغاز می‌شوند (Qaraati, 2009, 4: 66).

مدل پیشنهادی خطاها و لغزش‌های غیر اساسی اطرافیان مؤمن و نیروهای وفادار نظام اسلامی را نیز مورد توجه قرار داده و در عین حال که از آن چشم‌پوشی نمی‌کند اجازه نمی‌دهد دشمنان از آن سوءاستفاده کنند. مؤید این بعد، برخورد خدا و پیامبر با خطای عبدالله بن جحش فرمانده سپاه مسلمانان در سریه نخله است که در آخرین روز ماه حرام با مشرکان وارد جنگ شد و به منافقان بهانه داد که پیامبر و مسلمانان را به شکستن حرمت ماه حرام متهم کرده و آنان را تحت فشار قرار دهند (Al-Waqidi, 2004, 1: 28). در شرایطی که عبدالله و بقیه مجاهدان، خطای خود را پذیرفته و در انتظار مجازات بودند و پیامبر نیز به خاطر لغزش آنها تحت فشار تبلیغاتی مشرکان بود، قرآن روشی منحصر به فرد اتخاذ کرد که مؤید پیشنهاد مدل به دست آمده در این پژوهش است. قرآن در مرحله اول اصول را بیان کرد و با فرمایش: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ»^۱ تصریح کرد مجاهدان مرتکب خطا شده‌اند و حفظ حدود الهی مهم‌تر از تبرئه خطای آنهاست؛

اما در مرحله دوم بدون این که از رفتار فرمانده خطاکار و یارانش دفاع کند، صلاحیت کفار را در پرداختن به چنین مسائلی زیر سؤال برد و با فرمایش؛ «و صَدَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفِّرُ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ»^۱ یادآوری کرد که این مشرکان که هم اکنون نقض حرمت ماه حرام را دستاویز نکوهش مجاهدان قرار داده‌اند کسانی هستند که خودشان آداب و سنن اعتقادی را نقض می‌کنند، مسلمانان را از انجام کارهای الهی منع می‌کنند، ایشان را شکنجه داده و زندانی می‌کنند تا نتوانند به حضور رسول خدا هجرت کنند، نسبت به خدا کفر می‌ورزند، نمی‌گذارند مسلمانان برای انجام حج و عمره به مسجدالحرام بروند و سعی می‌کنند آن‌ها را در دینشان فریب دهند؛ بنابراین گناه آن‌ها به مراتب بیشتر از خطای رزمندگان اسلام است که حکم ماه حرام را مراعات نکرده‌اند. پس افرادی با چنین سوابق منفی و عملکرد غلط صلاحیت ندارند درباره خطای مجاهدان مؤمن اظهارنظر کنند. خداوند در مرحله سوم، تکلیف سپاهیان خطاکار را نیز مشخص کرد؛ آن‌ها که با ناامیدی منتظر مجازات الهی بودند با مژده رحمت الهی مواجه شدند که فرمود: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ»^۲، بنابراین خداوند بدون این که اصول را نادیده گرفته و از کار حرام عبدالله و یارانش حمایت کند آن‌ها را به رحمت خویش مژده داد، بدین خاطر که آن‌ها بازوان قدرتمند پیامبر بودند و در راه اسلام زحمات زیادی را تحمل می‌کردند.

این بعد از مدل، پیوسته در سیره امامین انقلاب اسلامی نیز متجلی بوده است؛ وقتی که آیت‌الله خامنه‌ای در کسوت خطیب جمعه تهران، تفسیری از اختیارات ولی فقیه ارائه دادند که محدودیت اختیارات ولی فقیه را تداعی می‌کرد، امام خمینی بلافاصله نسبت به برداشت ایشان و تصحیح نگرش جامعه به ولایت فقیه، عکس‌العمل نشان داد (Khomeini, 2002, 20: 451)؛ اما وقتی با پاسخ متواضعانه و پذیرش ایشان مواجه شد و از سوی دیگر سوءاستفاده دشمنان و فرصت‌طلبان از موقعیت موجود را ملاحظه کرد، بلافاصله درصدد دفاع از آیت‌الله خامنه‌ای برآمد (Marafet, 1998: 78-79) و در نامه‌ای علنی، ایشان را بازوی توانای جمهوری اسلامی، برادری متعهد و آشنا به مسائل فقهی، طرفدار جدی مبانی ولایت مطلقه فقیه و فرد نادری توصیف کرد که چون

۱. بقره، ۲۱۷

۲. بقره، ۲۱۸

خورشید، روشنی می‌دهد، سپس با افشای حملات تبلیغاتی دشمنان علیه مسئولان عدالت‌خواه جمهوری اسلامی بر ضرورت تداوم روشنگری‌های امثال آیت‌الله خامنه‌ای در جامعه و همچنین قطع زبان دشمنان تأکید کرد (Khomeini, 2002, 20: 456). بر این اساس امروز اگر یک کارگزار کارآمد، سخنی به خطا گفته و برای نظام اسلامی هزینه ایجاد کند، یا فرزند یک مدیر شایسته، مرتکب تخلفاتی شود، یا یک مقام نظامی وفادار و توانمند، مرتکب خطایی شده و خسارتی وارد کند، نظام اسلامی در عین سرزنش و مجازات آن‌ها باید از ایشان در برابر دشمنان حمایت کرده و از افتادن در دام فرصت‌طلبانی که پیوسته خواهان قطع بازوان نظام اسلامی هستند اجتناب کند. علاوه بر این پرداخت خسارت یا دیه ناشی از اشتباه کارگزاران در فقه اسلامی نیز نمونه‌ای از حمایت از کارگزاران صدوق نظام اسلامی است.

این مدل با الهام گرفتن از آیات متعدد و احکام فقهی مخصوص همسران پیامبر(ص)، مؤلفه‌هایی همچون احکام خاص اطرافیان کارگزار، محدودیت‌های خاص آنان، انتظارات خاص از آنان را مورد توجه قرار داده و بر لزوم تدوین قوانین مخصوص نزدیکان کارگزاران تأکید می‌کند. این بعد از مدل که تمایز اساسی با مطالعات موجود دارد زمانی از اهمیت مضاعف برخوردار می‌شود که آن‌ها فقط به دلیل قرابت با کارگزار قربانی توطئه می‌شوند، مؤید آن، برخورد قرآن با سوءاستفاده منافقان از تأخیر همسر پیامبر در بازگشت از غزوه بنی‌مصطلق است که منافقان با شایعه‌سازی، وی را به بی‌عفتی متهم کردند (Al-Waqidi, 2004, 1: 370). اتفاقی که برای همسر پیامبر افتاد برای هر زن دیگری رخ می‌داد آن‌قدر مورد توجه قرار نمی‌گرفت، اما همسر پیامبر به دلیل نسبتش با رهبر و حاکم جامعه، مورد تهمت قرار گرفت تا دشمنان، آن را دستاویزی برای تضعیف خود پیامبر قرار داده و شخصیت ایشان را تخریب کنند، چراکه عرف و اجتماع به مردی که همسرش آلوده دامن باشد اجازه نمی‌دهد ادعای شرافت کند (Motahari, 2007: 68). ولی خداوند از همسر بی‌گناه پیامبر رفع تهمت کرد و مسلمانان را به دلیل باور و ترویج آن شایعه مورد سرزنش قرار داد.^۱ خداوند با این روش از یک‌سو فرد بی‌گناهی را که به خاطر انتسابش به رهبر جامعه مورد تهمت قرار گرفته بود مورد حمایت قرار داد و از سوی دیگر خود پیامبر(ص) را از فشار منافقان رهانید. رفتار امام خمینی در دفاع از فرزندش سیداحمد نیز بر

همین معیار مبتنی است که در پیامی خطاب به ملت ایران فرمود: با وجود این که هیچ گاه میل نداشتم از نزدیکانم دفاع کنم... اما بعضی‌ها برای انتقام‌جویی از من، به نزدیکان و دوستانم تهمت‌های ناروا می‌زنند، امام در این پیام ادعاهای مخالفت با گفتمان انقلاب، سوءاستفاده مالی، طرفداری از منافقین و بنی‌صدر و مخالفت با روحانیت را که به فرزندش نسبت داده شده بود تهمت دانست و علت دفاع خود را نیز مفید بودن سیداحمد برای انقلاب و لزوم تداوم خدمات او دانست (Khomeini, 2002, 17: 90).

تدوین مقررات خاص نزدیکان کارگزاران در حیطه های مختلف اقتصادی، اداری، قضایی و ... که شاخص ترین پیشنهاد کاربردی این پژوهش است با یافته‌های ارسطا و همکاران (۱۴۰۰) نیز تقویت می‌شود که علت شیوع انحصارطلبی در میان کارگزاران را ضعف‌های تقنینی، اجرایی و کاستی‌های فرهنگی و اجتماعی دانسته و قانون‌گذاری هدفمند و مؤثر با اتکا به ظرفیت‌های منابع دینی و اصول متعدد قانون اساسی و زمینه‌سازی علمی و رسانه‌ای و آگاهی‌بخشی به مردم را پیشنهاد داده است.

پژوهش حاضر پیشنهاد می‌کند در کنار فعالیت‌های علمی، تلاش‌های تبلیغی، ترویجی، هنری و رسانه‌ای کافی نیز انجام شود تا خود کارگزاران، نزدیکان آن‌ها و آحاد جامعه نسبت به ماهیت تکلیف‌محوری کارگزاری در اسلام و نفی هرگونه امتیازطلبی در مدیریت اسلامی آگاهی یابند و بازداری اجتماعی کافی در برابر این پدیده نامبارک ایجاد شود.

References

قرآن کریم

- A group of writers. (2002). Alavi government, agents, Qom, Secretariat of the Assembly of Experts of the Leader. [In Persian]
- Al-Ghazi, A.Q. (1382 AH). Bayan al-Ma'ani, Damascus, Al-Tarqi Sadouq Press. [In Persian]
- Ali Ansab, S.H., et al. (1402). Facing Nepotism in Islamic Governance (with Emphasis on the Prophetic and Alawi Traditions), Quarterly Journal of Management at Islamic Universities, 26, 33-53. [In Persian]
- Al-Waqidi, M.O. (2004). Kitab al-Maghazi, researched by Muhammad Abdul Qadir Abdul Atta, Beirut, Dar al-Kutub al-Ilmiyah. [In Persian]
- Anvari, Hassan (2003). The Great Culture of Speech, Tehran, Speech. [In Persian]
- Arasta, M.J., et al. (1400). Study of Seclusion in Governance from the Perspective of Islamic Teachings and the Legal System of the Islamic Republic of Iran, Governmental Jurisprudence Journal, No. 11, Pages 7 to 32. [In Persian]
- Azarnoosh, A. (2002). Contemporary Arabic-Persian Culture, Tehran, Ney, second edition. [In Persian]
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Re-search in Psychology, 3 (2), 77-101
- Dehkhoda, A.A. (1994). Dehkhoda Dictionary, Tehran, University of Tehran. [In Persian]
- Haqpanah, Reza (1999), Government and Guardianship, Statements of the Leader of the Revolution in Friday Prayer Sermons in Tehran from 1983/26/01 to 1987/18/12, Journal of Social Research, (2) 32-11. [In Persian]
- Hashemi Rafsanjani, A.A. (2006). Hashemi Rafsanjani's work and memoirs of 1984; Towards destiny, by Mohsen Hashemi, Tehran, Islamic Revolution Education Publishing Office. [In Persian]
- Ibn Abi al-Hadid, A.H. (1387 AH). Commentary on Nahj al-Balagha, edited by Muhammad. Abul-Fadl. Ibrahim, Cairo, Anwar al-Hudha. [In Persian]
- Ibn Asakir, A.H. (1415), History of Medina, Damascus, Beirut, Dar al-Fikr. [In Persian]
- Ibn Athir al-Jazari, A.M. (1422). Asad al-Ghabah in the knowledge of the Companions, Beirut, Dar al-Maharat. [In Persian]
- Ibn Babawayh, M.A. (1382). Al-Khasal, translated by Yaqub Jafari, Qom, Nasim Kausar. [In Persian]
- Ibn Shahrashob, M.A. (1991). Manaqib al-Abi Talib, Beirut, Dar al-Adwaa. [In Persian]
- Karhunen, P., Ledyeva, S. (2012). Corruption distance, anticorruption laws and international ownership strategies in Russia. J Int Manag.
- Khomeini, S.R. (1380). Velayat-e-Faqih, Tehran, Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Khomeini, S.R. (2002). Imam's Page, Tehran, Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Kulayni, M.Y. (1984). Al-Kafi, Tehran, Dar al-Kutub al-Islamiyya. [In Persian]
- Marafet, M.H. (1998). Velayat-e-Faqih, Qom, Al-Tamhid Institute. [In Persian]

- Moein, M. (1988). Persian Dictionary, Tehran, Amir Kabir. [In Persian]
- Mohammadi Rayshahri, M. (2011). Encyclopedia of the Knowledge of the Book and the Sunnah, Qom, Dar al-Hadith. [In Persian]
- Motahari, M. (2007). Introduction to the Quran; Interpretation of Surah Noor, Tehran, Sadra. [In Persian]
- Mughniyeh, M.J. (1424 AH). Tafsir al-Kashif, Tehran, Dar al-Kitab al-Islami. [In Persian]
- Nahj al-Balagha; translated by Mohammad Dashti. [In Persian]
- Qaraati, M. (2009). Interpretation of Light, Qom, Tebyan Cultural and Information Institute. [In Persian]
- Sadr, A. (2006). Imam Ali (AS) Method in Establishing Economic Justice, Nahj al-Balagha Research, No. 17 and 18, pp. 108-124. [In Persian]
- Sarukhani, B. (1996). Introduction to the Encyclopedia of Social Sciences, Tehran, Kayhan. [In Persian]
- Tabarsi, F.H. (1933). Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Quran, Tehran, Nasser Khosrow. [In Persian]
- Tabatabaei, S.M.H. (1390 AH). Al-Mizan in the Interpretation of the Qur'an, Beirut, Al-Alamy Publishing House. [In Persian]
- Tusi, Khwaja Nasir al-Din. (1413). Nasseri Ethics, Tehran, Islamic Seminary. [In Persian]
- World bank. (2018). sub-saharan Africa: from crisis to sustainable growth
- Yaqoubi, A.I. (2003). History of Yaqoubi, translated by Mohammad Ibrahim Ayati, Tehran, Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- <https://farsi.khamenei.ir>
- <https://www.porseman.com/article/17664>
- <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1399/12/20/2467662>

